

УДК 811.112:2'373.6

С. О. ЗАСТРОВСЬКА

ТЕРМІНОЛОГІЧНА ПОЛІФОНІЯ У ДОСЛІДЖЕННЯХ З КОМУНІКАТИВНОЇ ЛІНГВІСТИКИ

Стаття присвячена аналізу та систематизації понять, які на сучасному етапі наукових досліджень з комунікативної лінгвістики трактуються неоднозначно. Пропонується варіант розмежування цих понять.

Ключові слова: паралінгвістичний, екстралінгвістичний, вербальний, невербальний, паравербальний.

Серед проблем комунікативної лінгвістики на сучасному етапі інтенсивно досліджуються різні канали комунікації. Нас цікавить проблема взаємозв'язку вербальних та невербальних засобів у комунікативному процесі. В наш час глобалізації та інформаційного буму зростає необхідність у навиках продукування та сприйняття різноканальної інформації з метою налагодження контактів з носіями інших мов, у тому числі і німецької. Взаєморозуміння комунікантів передбачає формування не тільки мовної компетенції, але й компетенції комунікативної, зокрема, між культурної. Проте, у дослідженнях взаємозв'язку вербальних та невербальних засобів комунікації спостерігається неоднозначність розуміння термінологічних понять, оперування якими є необхідним при дослідженні даної проблеми. Зазначене й зумовлює актуальність обраної теми. Метою даної роботи є систематизація основних термінологічних понять, необхідних для дослідження взаємозв'язку вербальних та невербальних засобів комунікації, що передбачає розв'язання таких завдань:

- з'ясування співвідношення понять 1) „комунікація“, „спілкування“ та 2) „невербальний“, „парамовний“, „паралінгвістичний“, „екстралінгвістичний“ у сучасних лінгвістичних дослідженнях.

Об'єктом дослідження є зазначені поняття на предмет адекватності їхнього застосування при дослідженні різноканальної інформації у комунікативному процесі.

Матеріалом слугували енциклопедичні та лексикографічні джерела, лінгвістичні лексикони, наукові розвідки та Інтернет-джерела.

На сучасному етапі досліджень поняття „комунікація“ та „спілкування“ розрізняються нечітко. Нерідко вони ототожнюються. Проте, як зазначає Ф. Бацевич, ці поняття мають певні відмінності: „спілкування“ – є більш загальним поняттям, а „комунікація“ – конкретним, що позначає лише один з типів спілкування. „Спілкування – це сукупність зв'язків і взаємодій людей, суспільств, суб'єктів (класів, груп, особистостей), у яких відбувається обмін інформацією, досвідом, уміннями, навичками та результатами діяльності“ [1, 27]. „Комунікація (лат. *communico* – спілкуючись з кимсь, робимо спільним) – смисловий та ідеальнозмістовий аспект соціальної взаємодії; обмін інформацією в різноманітних процесах спілкування“ [1, 24]. На основі поняття інформації дає своє визначення „комунікації“ і Г. Г. Почепцов: це „процес прискорення обміну інформацією“, оскільки кожен комунікант зацікавлений у тому, щоб швидше дійти істини ... [6, 19]. Слід розуміти, що трактування „комунікації“ як обмін інформацією робить це поняття вужчим ніж „спілкування“. Натомість О. О. Селіванова аналізуючи різні точки зору та співвідношення цих понять, робить такий висновок: „Як здається, комунікація взагалі є значно ширшим поняттям, ніж спілкування, яке обмежене, по-перше, мовним засобом передачі інформації (комунікація може бути й невербальною), по-друге, обов'язковістю зворотного мовленнєвого контакту (комунікація також передбачає зворотній рух адресата, однак він не є обов'язково мовленнєвим), по-третє, на погляд деяких дослідників, соціальною замученістю (хоча можливе й міжособистісне побутове спілкування). Отже, спілкування або є діалогічним чи полі логічним типом мовної комунікації, або її еквівалентом“ [7, 555]. Як бачимо, наведені цитати засвідчують наявність протилежних точок зору щодо співвідношення понять „спілкування“ та „комунікація“.

Перш ніж висловити свою точку зору, звернемося до лексикографічних джерел. У СЭС комунікація трактується у двох значеннях: „комунікація (лат. *communicato*, від *communico* – роблю спільним, з'єдную, спілкуюся) 1) „путь

сообщения, связь одного места с другим“; 2) общение, передача информации от человека к человеку – специфическая форма взаимодействия людей в процессах их познавательно-трудовой деятельности, осуществляющаяся главным образом при помощи языка (реже при помощи других знаковых систем). Коммуникацией называются также сигнальные способы связи у животных“ [8, 617]. Перше значення може слугувати поясненням суті мас-медіа (радіо-, теле-, Інтернет комунікації), у другому комунікація є специфічною формою взаємодії людей за допомогою мови та інших знакових систем. Отже, „комунікація“ пояснюється як спілкування за допомогою мови (тобто як специфічний вид спілкування).

У лінгвістичному лексиконі „Metzler Lexikon Sprache“ зазначається, що термін „комунікація“ застосовується у різних галузях наукових досліджень: журналістиці і мас-медіа, економіці, кібернетиці тощо. У кібернетиці це поняття стало основним у загальній теорії систем (Wiener 1948). Застосування цього терміна у різних сферах є наслідком принципу експансіонізму, метафоризації та „переносу“ з однієї дисципліни в іншу. У лінгвістиці цей термін знайшов застосування у зв’язку зі спробами розширити звужений об’єкт лінгвістичних досліджень у напрямку всебічного дослідження складного феномена мови та її застосування. Він дозволяє наголосити на інтеракціональній природі мовного знаку. Основною функцією мови є повідомлення інформації слухачеві мовцем. Для відображення цього процесу було взято за основу кібернетичну модель комунікації Шенон/Вівера (Shannon/Weaver 1949): інформація від джерела (Qellesource) поступає від передавача (Sendertransmitter) у якості сигналу через канал до одержувача (Empfänger – receiver), який є місцем призначення (Bestimmungsziel – destination). Процесу передачі інформації може заважати шум (Rauschen – noise) [Metzler, 329–330]. Схематично ця модель виглядає так:

Отриманий сигнал

Джерело

інформації Передавач Сигнал Канал Одержувач Місце призначення

Джерело шуму

Модель комунікації К. Шеннона-В. Вівера [6, 12].

Від такого спрощеного варіанту інформаційного обміну застерігав К. Блер (1879-1963), оскільки мова перетворюється на сигнальну систему та звужується до коду. Процес вербалізації стає простим кодуванням, а сприйняття мовної дії закодованим. Проте, поняття „канал“ у цій моделі дозволило залучення різних форм передачі повідомлення, особливо пара лінгвістичних та невербальних засобів. У цьому смислі „комунікація“ є ширшим поняттям ніж „мова“; комунікативна дія включає мовну дію як одну з найкращих форм передачі інформації та досягнення порозуміння комунікантів. Особливо широкого трактування набув концепт „комунікативної компетенції“ [12, 330]. Як бачимо, „комунікація“ трактується без застосування терміну „спілкування“, проте чітко прослідковується зв'язок „комунікація – мова – інформація – мовленнєва дія – пара лінгвістичні та невербальні канали передачі інформації“. Не зациклюючись на з'ясуванні ієрархічної залежності між спілкуванням та комунікацією німецькі германісти розглядають поняття комунікації у тандемі з такими поняттями як „Interaktion“ (інтерація), „Handeln“ (діяльність), „Verhalten“ (поведінка, спосіб дії), що зображено на схемі:

VERHALTEN	
+ intentional	– intentional z. B. <i>schlafen, niesen</i>
HANDELN = intentionales Verhalten	
+ partnerorientiert	– partnerorientiert z. B. <i>Garten umgraben kochen (allein)</i>
INTERAKTION = partnerorientiertes Handeln	
+ symbolisch	– symbolisch z. B. <i>einander auf der Strasse ausweichen, Blickkontakt haben, Blicke austauschen</i>
+ verbal	– verbal z. B. <i>den Vogel zeigen, Kopfschütteln</i>
SPRACHLICHE KOMMUNIKATION = verbale Kommunikation	
z. B. <i>diskutieren</i>	

Повертаючись до співвідношення понять „комунікація“ та „спілкування“ звернемо увагу на „наївне мислення“. Коли люди (сім'ї, друзі, колеги) втрачають зв'язок один з одним, вони говорять щось на зразок „Ми більше не спілкуємося“ (Важко уявити: Ми більше не вступаємо у комунікацію). Що ми розуміємо під спілкуванням у таких випадках? Це, мабуть, мати спільні інтереси, однакові погляди на більшість життєвих проблем, проводити вільний час разом, вести, безперечно, під час таких зустрічей розмови на різні теми (фактична комунікація), отримувати задоволення від таких зустрічей, якщо треба, то й помовчати разом, при необхідності допомагати один одному, ділитись досвідом тощо. Це, на наш погляд, і є спілкування у побуті. (А може „комунікація“ – це науковий термін для побутового „спілкування“?) Не розвиваючи цю думку далі будемо вважати „спілкування“ більш широким поняттям ніж „комунікація“. Доречи, таке розуміння наближено до дефініції Е. Гроссе: „комунікація є акцією спілкування за допомогою знаків (мовних і немовних), що слугує меті передачі інформації незалежно від способу та намірів“ [7, 552] (у цьому визначенні ми б замінили „та намірів“ на „з різними намірами“).

Інша група термінів „екстралінгвістичний“, „паралінгвістичний“, „парамовний“, „невербальний“, „нонвербальний“ (= nonverbal), „надвербальний“ є на сьогоднішній день не менш дискусійною [пор. Білецький, Колшанський, Бацевич, Селіванова, Горелов, Чауш, Солощук та ін.].

Однією з класифікаційних характеристик комунікації є її розподіл на вербальну та невербальну. „Вербальна комунікація – цілеспрямована лінгвопсихоментальна діяльність адресанта й адресата у процесі інформаційного обміну та впливу на співрозмовника (адресата) за допомогою знаків природної мови“ [7, 553]. „Невербальні складники мовної комунікації трактуються подвійно: з одного боку, це знаки інших кодових систем, зокрема, й паравербаліки (фонації, жестів, міміки, постави тощо), з іншого, як невербальні компоненти спілкування можуть розглядатись знання, почуття, відчуття, ідеї, образи, що не мають вербальної форма, однак у процесі

комунікації стають підґрунтям інформаційного обміну та впливу поряд з вербальними“ [7, 553]. Звертаємо увагу у наведених цитатах на подвійне трактування невербальних засобів комунікації, так би мовити, матеріальних та ідеальних. Картина ускладнюється, коли йдеться про співвідношення невербальних та паравербальних засобів: існують дві протилежні думки щодо ієрархічної залежності цих понять. Щоб визначитись щодо цього питання звернемося до лексикографічних джерел. „Paralinguistik“ (– штучне слово з грец. παρὰ – „bei, neben“ та англ. „linguistics“). Англійське „linguistics“ двозначне: „Sprachlichkeit“ та „Linguistik“ [12, 472]. Linguistik = Sprachwissenschaft – лінгвістика, мовознавство (тобто наука про мову). Звернення до інших словників дозволяє з’ясувати значення слова „Sprachlichkeit“. Воно походить від „sprachlich“ – adj. мовний, adv. стосовно мови [5, 568]. Відповідно, „лінгвістичний“ та „мовний“ не є синонімами: „лінгвістичний“ – те, що є об’єктом дослідження інших дисциплін (психології, біології, соціології тощо). Саме, мабуть, у такому значенні вводився термін „паралінгвістичний“ та охоплював всі ті немовні фактори, які супроводжують та впливають на функціонування мовних одиниць. Потім термін „звувся“ і на сьогоднішній день позначає лише одну складову частину немовних засобів. Якщо бути послідовним у вживанні термінів, то логічними будуть такі антонімічні ряди: „лінгвістичний – екстралінгвістичний“, „мовний – немовний“, „вербальний – невербальний“. Щодо „парамовний“ та „паралінгвістичний“, то вони не вписуються в ці ряди. Нагадуємо: грецьке παρὰ означає в німецькій мові „bei“ (біля, під, поруч, під час тощо) та „neben“ (біля, поруч із, разом із тощо). Згідно наведених значень „парамовний“ не може проявити себе без „мовний“ (як можна, наприклад, визначити тембр голосу людини, яка мовчить? Для порівняння: різного роду кінеми можуть бути комунікативно значимі й без мовного супроводу.). Тому, на нашу думку, до парамовних засобів належать невід’ємні характеристики звукового (усного) мовлення (поза ним вони не існують). Сюди ж, мабуть, слід віднести невід’ємні характеристики писемного мовлення (почерк, щільність написання літер, пунктуація та ін.). Дисципліна ж,

яка вивчає всі ці засоби є паралінгвістика. Відповідно, у наукових дослідженнях доцільніше оперувати тріадами: „лінгвістичний – паралінгвістичний – екстралінгвістичний“, „мовний – парамовний – немовний“, „вербальний – паравербальний – невербальний“. Щодо двох останніх рядів, то вони синонімічні.

Попри те, що всі засоби (мовні, парамовні, немовні) у процесі комунікації взаємопов’язані, у дослідницьких цілях можна обрати об’єктом аналізу одну з позицій у наведених тріадах та прослідкувати, наприклад, вплив парамовних чи немовних засобів на перебіг комунікації та її успішність. Отже, зобразимо наше розуміння тріади „мовні – парамовні – немовні“ (або „вербальні – паравербальні – невербальні“) засоби у вигляді таблиці:

Мовні засоби комунікації	парамовні засоби комунікації	немовні засоби комунікації
Мовні одиниці різних рівнів; стилів, жанрів; мовних варіантів та діалектів.	тембр голосу, різні форми фонації (шепіт, легкий подих, крик, швидкість (темп), ясність звучання тощо); особливості артикуляції, інтонації; особливості оформлення писемного мовлення тощо.	кінесіка, такесіка, міміка, жести, проксемика, хода, постава, зовнішній антураж, соціальний статус, ситуативні ролі, знання, інтелект та інше – все те, що є комунікативно значимим.

У подальшій науковій роботі більш детально розглянемо етнічні, соціо- та ідіолектні особливості взаємозв’язку різних каналів комунікації на матеріалі німецької мови, оскільки як парамовні так і немовні засоби вербалізуються, використовуються у авторських ремарках та можуть слугувати об’єктом дослідження за посередництвом мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики: Підручник. – К.: Видавничий центр „Академія“, 2004. – 344 с.
2. Білецький А. О. Мова жестів, барабанів, свисту // Білецький А. О. Про мову і мовознавство: Навч. посіб. для студентів філол. спец. вищих навчальн. закладів. – К.: Арттек, 1997. – С. 23–58.
3. Горелов И. Н. Невербальные компоненты коммуникации. – М., 1980. – 256 с.
4. Колшанский Г. В. Паралингвистика. – М.: Наука, 1974. – 362 с.
5. Мюллер В. Великий німецько-український словник. – 2-е вид., випр. та доп. – К.: Чумацький Шлях, 2007. – 792 с.
6. Почепцов Г.Г. Теорія комунікації. – 2-ге вид., доп. – К.: Київ. ун-т, 1999. – 308 с.
7. Селіванова О. О. // Селіванова Олена Олександрівна. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: Підручник. – Полтава: Довкілля-К, 2008. – 712 с.
8. СЭС. Советский энциклопедический словарь / гл. ред. А. М. Прохоров: - 4-е изд. испр. доп. – М., 1989. – 1632 с.
9. Солощук Л. В. Невербальні складові англomовного дискурсу // Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен. – Харків: Константа, 2005. – С. 145–180.
10. Чауш Т. А., Чайка Т. Л. Етика ділового спілкування. – Львів, 1987. – 256 с.
11. Linke A., Nussbaumer M, Portmann P- R- Studienbuch Linguistik. – Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 2001. – 463 S.
12. Metzler Lexikon Sprache. – Stuttgart. Weimar: Verlag J. B. Metzler, 2005. – 782 S.
13. http://www.de.wikipedia.org/wiki/Nonverbale_Kommunikation
14. <http://www.stangl-taller.at/ARBEITSBLAETER/KOMMUNIKATION>

С. О. ЗАСТРОВСКАЯ

**ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКАЯ ПОЛИФОНИЯ В ИССЛЕДОВАНИЯХ
ПО КОММУНИКАТИВНОЙ ЛИНГВИСТИКЕ**

Статья посвящена анализу и систематизации понятий, которые на современном этапе научных исследований по коммуникативной лингвистике трактуются неоднозначно. Предлагается вариант разграничения этих понятий.

Ключевые слова: паралингвистический, экстралингвистический, вербальный, невербальный, паравербальный.

S. O. ZASTROVSKAJA

**TERMINOLOGICAL POLYPHONY IN COMMUNICATIVE
LINGUISTIC RESEARCHES**

The article deals with the analysis and systematization of the concepts which are treated differently. The variant of their differentiation is proposed.

Keywords: paralinguistic, extralinguistic, verbal, nonverbal, paraverbal